

Az újszentiváni Nátlyak

Nátly József
egykori postaigazgató
és Sopron vármegye
Tábla Birája

Újszentivánon a Nátly vezetéknév ugyanolyan gyakori és jellegzetes volt, mint Szőregen a Szóráth.

E név legismertebb viselője Nátly József (1801–1871) postaigazgató, az első szegedi tájszógyűjtemény kiadója. 1825 augusztusában került ki Grün Orbán szegedi könyvnyomtató műhelyéből *Némely vélekedések a magyarnyelv (így!) ügyében* című füzet; ennek függeléke, *ragasztéka*, az a 175 szegedi szó, amellyel értekezésének bizonyosságát akarta adni a jeles szerző: a nyelv múltját nem ismerő, túlzó, szógyártó és szóelmetsző nyelvújítókkal szemben a régi és a népi szavak közkincsét tette a nyelv gazdagításának célszerű módja. Ha érvelésében vannak is elfogult, elavult elvek, végső igazát a magyar nyelvtudomány ma sokkal inkább méltányolja, mint valaha. Szavainak egy részét már a *Magyar tájszótár* (1838) átvette, és természetesen szerepel csaknem mind Bálint Sándor *Szegedi szótárában* (1957) is, mégpedig egyenként fölűntetve, hogy Nátly már közölte.

Hungarológiai kongresszus

Augusztus 12-étől 16-áig Szegeden lesz a harmadik nemzetközi hungarológiai (magyarságtudományi) kongresszus. Az elhangzó előadások a régi és új peregrináció (vándorlás, utazás) és a migráció (népmozgás, népcsoportok települése) kérdései köré csoportosulnak. Csak mellékesen járult ehhez a tervekben a szegedi táj néphagyományával és művelődésével kapcsolatos tárgykör.

Amikor vagy két éve magam is vállaltam előadást a kongresszuson, Nátly Józsefről mint a néprajzi, néprajzi kutatás helyi útörőjéről akartam beszélni. S nemrég, amikor az eddigi szakirodalmon (Bálint Sándor írásain, Putnoky Imrénél a Magyar Nyelv 1915. évfolyamában megjelent életrajzi vázlatán) túl alaposabb anyaggyűjtéshez láttam, jöttem rá, hogy Nátlyról szólva mennyire a kongresszus fő tárgykörébe, a migráció kérdéseihez is vágó mondanivalóról számolhatok majd be.

Nemes Natl család

Kiderült ugyanis, hogy Nátly József, a magyar nyelvnek ez a szerelmese *németség* született 1801. április 30-án a Torontál megyei Csanádon, amelyet a 19. században Német-Csanádnak, 1905-től Ócsanádnak, Trianon óta románul Cenadnak neveznek. Édesapjának neve Anton Gräbeldinger a Margarethe Bieringerrel 1798. október 28-án kötött házassága kapcsán a csanádi katolikus plébánián az eskettek anyakönyvében *D'Nadl Josef* alakban, a mi Nátlyknak nevét a kereszteltet anyakönyvében *Natl Josef*ként találta meg. Ebből a magyar artikuláció törvényszerűségei formáltak *Nádl - Nátli - Nátly* alakot.

1847-ben Nátly József unokatestvére, Natl György orczyfalvi (Temes megyei) plébános *egy halvány szálon* kimutatta családjuk leszármazását ruszti (Sopron megyei) Natl családtól. Natl Lipót ruszti belső

tanácsos, megyei alszolgabíró és két testvére, János meg György, valamint két fia, Lipót és Gergely kapott nemességet 1636. február 12-én II. Ferdinándtól. E család legnevesebb képviselője Natl Lipót fia, Natl Lipót (1630–1692) Sopron történetében jelentős szerepet játszott. 1654-ben a város magyar (!) jegyzője, 1662-től a belső tanács tagja. Mivel erős küzdelmet vívott Kollonics Lipóttal szemben, s ezzel megnyerte az evangélikus polgárok bizalmát, több éven át fölváltva városbíró és polgármester. 1685-ben báróságot kapott; 1689-ben aranyaskanttyús lovag. Meglepetést keltett, amikor 1692-ben Bécsben katolikus hitre tért.

Gyermeke nem maradt, így a család nevét főként György utódai örökölték tovább. Natli (!) Ferenc 1766-ban Hont megyében esküdt volt. Ezért fogadta el 1759. október 29-én Hont megye. 1775-ben Trencsén megye a Sopron megyében adott nemességet, és ezért erősítette meg 1847. május 25-én ugyancsak Hont megye, majd szeptember 22-én Temes megye is.

Csanád és Szentiván

Csanád – a történelmi Marosvár helyén – a török után, 1764–65 tájt németekkel és szerbekkel települt be: a község egyik felét Szerb-, a másikat Német-Csanádnak neveztek, s a két rész csak 1858-ban egyesült. D'Nadl József (1771–1850), bár nevét az újszentivániaiakat 1937-ig anyakönyvező szőregi plébánián őrzött keresztelési anyakönyvben nem találtam, tehát nem Újszentivánon született, de aligha Csanádon: minden bizonnyal csupán az ottani születésű felesége, Bieringer Margit (1782–1849) kedvéért tartotta esküvőjét 1798. október 28-án a csanádi templomban. A völgyben alighanem újszentiváni lakos volt ekkor már: itteni házába hozta ifjú asszonyát. Első, valószínűleg cse-csemőként elhalt gyermekük, Nadl Margit (1799–?) ugyanis Újszentivánon született, és föltehető, hogy József is csak azért látta meg a napvilágot Csanádon, mert az édesanyja régi szokás szerint hazament a szülői házba, hogy gyermekét megszülessen. Kivételként tehát, mondhatni véletlenül született ott, hiszen összes többi testvére Újszentivánon jött a világra.

Azt sem tudjuk, D'Nadl József Újszentivánra Rusztról vagy Hont megyéből került-e. Mindenesetre érdekes, hogy Szeged várostörténet-íróinak, Reizner Jánosnak apja, Reiszner András is Rusztról került Szegedre. Ezért használta Reizner írói álnévül a Ruszti Jánost, s ezért adott 1880-ban mint az utcaelnevező bizottság tagja egy szegedi utcának *Ruszti* utca nevet.

Nadl József tíz gyermeke közül öt volt a fiú, s belőlük is csupán három ért meg felnőtt kort. Józsefen és Ignác (1803–1869) kívül csak Máté (Mátyásként is emlegetik az anyakönyvek) (1812–1879). Főként Ignácnak nyolc gyermekétől, közülük is főként elsőszülöttjének, Antalnak (1828–1883) kilenc gyermeke közül két fiának, Ferencnek és Antalnak, továbbá Mátyásnak ugyancsak József (1844–1923) fiától való leszármazók népesítik be Újszentivánt. S bár a vezetéknévük eltűnt, leányágon is bőséggel szaporodtak, más német és magyar családokkal (Balthasar, Buschbacher, Eberhardt, Frank, Gilot, Griffel, Huhn, Kafka, Kernweiss, Kramer, Krauser, Kühn, Schmelzer, Schneider, Pinel, Wellinger, Wittmann, Wolf; Kovács, Lacci, Molnár, Simon stb.) összeházasodva.

Ma még ismeretlen településtörténeti okok kapcsolják össze a 19. században Csanádot és Újszentivánt, közelebbről a két község németiségét. Az anyakönyvek kiderítik, hogy később is gyakori volt a szentivániak és csanádiak házassága. Váry József (1912) szervita szerzetes, Nátly József dédunokája még emlékszik nagyanyjának elbeszélésére, amely szerint az 1879-i árvízkor, amely Újszentivánt is elöntötte, az itteniek a csanádi rokonoknál találtak menedéket. S ugyancsak ő figyelte meg, hogy a szentiváni német nyelvjárás mennyire hasonlít a hajdani nyugat-magyarországihoz, a mai burgenlandihoz. Ez azt jelentené, hogy a szentiváni németek nem sváb, hanem osztrák eredetűek?

A Nátlyak Szentivánon

A Nátlyak bámulatos természetességgel, a megrendítő gyermekhalandóság ellenére szaporodtak. Például Nátly Ignácnak Balthazar Erzsébet tizenegy gyermeket szült, köztük kétszer ikreket. Három cse-

csemőként meghalt, egy, Kristóf (1882–1968) maradt meg közülük. Nátly Ferencnek három asszonytól tizenegy gyermeke született; közülük is csak három fiú vitte tovább az apai nevet. 1944-ben Újszentiván mintegy háromszáz házából éppen egy tucatban lakott Nátly. 1945 után egy részüket Nyugat-Németországba telepítették ki. Érdekes és jellemző, hogy ott máig őrzik a Nátly (legfőjebb ékezet nélkül: Natly) vezetéknévet; nem tértek vissza a Nadl, Nadl, Natl eredetihez.

Ma egyetlen Nátly vezetéknév sem él Újszentivánon!

A szőregi keresztelési anyakönyvben 1799. szept. 11-én még Nadl Margitot írtak. 1805-ben tűnik föl először a Nádl, 1821-ben a Nátli, 1823-ban a Nátli alak. Követs András plébános 1839. szept. 1-jén használta először Nátly Rozália anyakönyvezésekor az ipsiszonos formát, amely ettől fogva – nyilván a család legnagyobb tekintélyre emelkedő tagjának, Nátly Józsefnek példájára – az oldalági leszármazottak nevében is egyre gyakoribb. 1846-ban Nátly, 1848-ban Nátly írásmóddal is előfordul. De különösen a hanyagabb papok tollán később – még 1932-ben – is gyakori a Nátli alak az anyakönyvekben. A Nátlyak büszkén viselték a magyar nemesi névként ható Nátly nevet anélkül, hogy német nyelvű kről, német tudatukról lemondtak volna.

Nátly József családja azonban, bár tartotta a rokonságot a német atyafisággal (az anyakönyvekben gyakran találkozik a nevével mint keresztapával), teljesen magyarrá lett. Fiúágon ugyan kihaltak leszármazottai, de lányunokájának, Váry Józsefné Nátly Máriának (1889–1966) fiai, az említett Váry Józsefen kívül a ma is Újszentivánon élő Váry Ottó (1921) ny. általános iskolai tanár (és az ő fiai, meg az ő unokái) ma is őrzik Nátly József génjeit. Váry József és Váry Ottó gyermekkorukban *von Haus aus* megtanultak németül, de magyarnak tudták, tudják magukat.

A magyarrá válás csodája

A Nátlyak kétszáz éves magyarországi története a migráció sajátos esete. Nátly József életműve pedig a magyar asszimilációnak, az önkéntes magyarrá válásnak csodálatos példája. Ady szavával:

Kit magyarrá tett értelem,

Parancs, sors, szándék, alkalom.

Pompásan illik abba a névsorba, amelyet *A faj védői* című versében Illyés Gyula jellemez: Ady, Babits, Zrínyi, Petőfi, Péterffy Jenő, Tömörkény István, József Attila, Erdélyi József s a többi:

Belül épp ettől oly más s pompás a gyuromány,

mit kelt örök kovászod, páratlan

Tekenő!

Nátlynak a magyar nyelvért, nemzetért lelkesülő sorait olvasva óhatatlanul a szlávból jött Petőfi csodálatosan nagyvonalú, meghatározó és kétély nélküli vallomása jut eszünkbe:

Ha nem születtem volna is

magyarnak,

E néphez állanék ezennel én...

Nátly már füzettét e szavakkal ajánlja: *„Kedves hazámnak fia! tisztelettel.”* Ha nem tudnók, hogy Kölcsey Hymnusza (1823) csak évekkel később jelent meg, azt hihetnők, Nátly bevezetője nemzeti imádságunkat visszhangozza: *„Sorsod, Magyar Hazám! nem volt kedvező, hanem bosszús, s mintegy az egek haragjában járó, eskütt ellenséged; siralmas sírból siralmasabba döntött...”* *„Egy kintsédől még sem foszthatott meg; erről Magyar még a' neved.”* *„Nyelved az: – mellytől se a' kelet holdjának népeket reszketterő ereje, sem pedig a' belső véres háborúk (fiad – nem mondom, lakósid – tsekély száma mellett is) meg nem foszthattak.”* *„De hálá Istenednek! ének még hozzád hív és engedelmes fiak: kezét adnak, és melletted fognak ezen ügyben. Hány nékem is egyet bele szállonam, kérlek, legtekelebb az bizonyos, de mivel minden, mit még most adhatok; vedd, jó Haza! vedd oly kedvesen a' minő érzéssel azt oltárodra teszem.”*

Az önkényes nyelvrontókról föltekezik: *„Akár mennyit gondolkodunk ezen dolognak főokáról, nem találunk egyebet annál, hogy talán ezen Magyar hazafiak könyvekből, szótárokból tanulták a' Magyar nyelvet, Német vagy Tót Városokban nevelkedtek; hogy talán nem forgódtak törzsközs magyarok között, kiktől a' nyelvet, s annak kincseit, mellyek mindeddig semmi könyvben nem foglaltak, szerezhették volna...”*

Ó bezzeg törzsközs szegedi magyarok közt forgódtok, s a tüzes magyarság papjától, a szegedi piaristáktól tanulta nyelvünket, irodalmunkat, történelmünket.

A 18–19. századi Szeged asszimiláló ereje mai észünkkel érthetetlen. A bunyevác Dugonics Andrásból, Vedrics-Vedres Istvánból, a német Natl-Nátly Józsefből és Steingassner-Tömörkény Istvánból a magyar nyelv és szellem legkülönbözőbb apostola lett.

A migrációknak, a belső népvándorlásnak e kulturális következménye roppant tanulságos.

*

Nátly József hamvai az újszentiváni temető közepén pihennek. Augusztusban a hungarológiai kongresszus küldöttsége koszorút helyez el sírján.

PÉTER LÁSZLÓ

A szegedi „self made man”

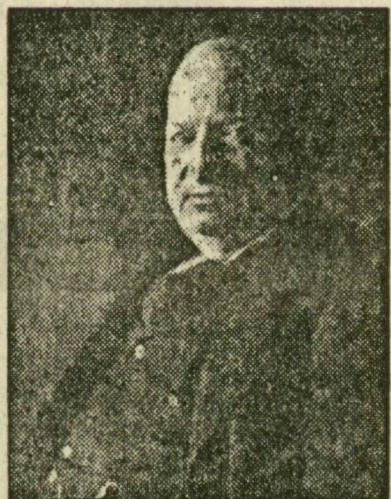
Gelléri Mór, a kiemelkedő képességű ipar- és kereskedelem-szervező, gazdasági szakíró, ipartörténész mai kifejezéssel élve és angolosan „self made man”-nek neveznénk. Apátfalván született (1854), ahol édesapja uradalmi bérlő volt. Fiát előbb Szarvason gimnáziumban, majd Szegeden a Borostyáni Alfonz-féle magánkereskedelmi iskolában taníttatta. A nagy szárazságok miatt az apa csaknem teljesen tönkrement, és így már 15 évesen egyik szegedi pénzintézetben kezdett dolgozni. Ezután semmilyen iskolába nem járt, egész életén át a munkából és a tapasztalásból tanult. Kiváló képességű és szorgalmú ember volt.

Kiállításszervező és -rendező munkáját Szegeden kezdte, első írásai 1869-ben jelentek meg a Tiszavidéki Újságban. Szegedről Pestre ment, és ott az Országos Iparegyesületnél kapott állást, de két év múlva visszajött Szegedre. Visszahívták, hogy titkára legyen az 1875-ben Szegeden tartott országos közgazdasági kongresszusnak, és a következő évben megrendezett Szegedi Ipar-, Termény- és Állatkiállításnak. A szegedi kiállítás a második országos tárlatot a kiegyezést követően. Az első Kecskeméten tartották, 1872-ben, a Református Főiskola termeiben. A szegedi országos tárlatot az első modern ipari kiállításnak is tekinthetjük. A Főreáltanodában (ma az egyetemek központi épülete a Dugonics téren) és három ideiglenesen

felállított faépületben nyílt meg, 20 ezer négyzetméter területen, 2227 kiállítóval. A kiállítás bizottságának elnöke Dáni Ferenc főispán, szervezői: Bakay Nándor (1833), „a szegedi köteles” és Gelléri Mór, az Alföldi Iparlap főszerkesztője. A kiállításról a külföldi cégeket teljesen kizárták. Egyféle díjat, egy érdemérmét és a hozzátartozó oklevelet osztottak ki. (Ennek az oklevélnek mását, 100 évre rá, 1976-tól minden résztvevő megkapja.)

A korabeli szegedi ipari vásár amellől, hogy teljes metszetet adott az ország iparáról, jelentős anyagi eredményt is hozott. Ez a kiállítás és erről írt könyve tette Gelléri Mór nevét az iparszervezők és iparpártolók körében országosan is ismertté. Így természetesen részt vett az 1885. évi Budapesti Országos Tárlat szervezésében, ismertetőket, kalauzokat írt e nagyszabású vásárról. Kiállításszervezői tevékenységének csúcspontja, hogy titkára lett az 1896. évi, millenniumi kiállításnak, és ennek sajtóosztályát is ő vezette.

Gelléri gondolt az ún. női iparokra is, és 1881-ben megrendezte az Első Országos Nőipari Kiállítást. Céljait az jelölte meg, hogy bemutassák a nők önálló és független tevékenységét. Ez alatt természetesen kézimunkát, varrást és mindenféle háziipari tevékenységet kell érteni. Ezzel azt szerette volna

Gelléri elérni, hogy a lányoknak is tanítsanak kenyérkeresetre alkalmas szakmát. Nem egyenjogúságukért szállt síkra, hanem megélhetésük biztonságáért. Ezért is publikálta híres sorozatát. A nők munkaköre címmel, a Nemzeti Nőnevelés című lapban.

Gelléri Mór kiemelkedő képességű szakíró volt. Élete során 12 szegedi budapesti lap szerkesztésében vett részt. Legfőbb célja volt, hogy a szaksajtónak tekintélyt adjon. Szmolény Nándor a következő témakörökbe sorolta szakírói munkásságát: a háziipar szervezése, az

iparoktatás kérdései, a kisipar helyzete, a gyáripar fejlődése, az iparos-hitel ügyek, a közszállítások, a közlekedés és a munkásügyek.

Budapestben előbb a Magyar Ipar- és Kereskedelmi Lapot, a Magyar Iparosok Lapját, majd a Magyar Ipar szerkesztette. Közben több külföldi tanulmányútján tanulmányozta az iparszervezőket, és a termelés-értékesítés lehetőségeit. A Brüsszelben látott kereskedelmi múzeum annyira megragadta figyelmét, hogy itthon hasonló felállítását indítványozta, sőt szabályzatát igen körültekintően is dolgozta. Az ipari kiállítások tanulmányozására megfordult például Bécsben, Párizsban, Amszterdamban, Düsseldorfban, Nürnbergben, Triesztben, Moszkvában, Zürichben és Torinóban.

Gelléri szabadkőműves volt. A 12 lapból, amelyek szerkesztésében és írásában részt vett, három: a Világosság, a Hajnal és a Kelet, szabadkőműves lapok voltak. Ez utóbbi, amelyet 26 éven át szerkesztett a magyar nagypáholy lapja volt. A magyar nagypáholy főtitkára 1889-től. Sok írásában foglalkozott a magyar szabadkőművesség történetével, de érdeklődött a munkanélküliség, a betegbiztosítás és a munkaközvetítés iránt is. Egyik kortársa így jellemezte: „Munkásságának ez a része

(szabadkőműves) mélyen belenyúl a profán életbe, de testvérünk okosan és helyesen nexust teremtett a páholyélet és a külső világ eredményei között, a szó legnemesebb értelmében foglalkoztatta a szabadkőművesi törvény szerint szífvünket és elménket azzal, ami jó és nemes. Gelléri nagyszabású akciói a munkaközvetítés, a munkanélküliség kérdésében ebből a szentélyből indultak ki, még ha a profán világ nem is tudta, hogy a legégetőbb problémák megoldására törekvő mozgalmak, a szabadkőművesség templomaiból kerültek ki...”

Ipartörténeti művei szintén maradandóak. Ezeket tematikai sokoldalúság és tartalmai gazdagság jellemzi. E kötetek hű képet adnak a magyar ipar századairól és e század elejének csaknem valamennyi jelentős eseményéről. Külön értéket képviselnek azok a művei, amelyek közgazdaságunk, iparunk és kereskedelmünk jeleit mutatják be, több szegedi vonatkozással is. Tudomány- és technikatörténeteink ma is hálásak Gelléri Mórnak sokoldalú munkásságáért.

A nagy életművet hátrahagyó Gelléri Mór 1915. szeptember 1-jén halt meg Budapesten.

Munkásságának felelevenítése nekünk, szegedieknek külön is kötelességünk, hiszen: jövőnk a múlt.

BÁTVAI JENŐ